

Ястремська І.М.*

МІСЦЕ ЄС У ГЕОПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ КООРДИНАТ ІНДІЇ ТА ЯДЕРНИЙ ФАКТОР

В статті розглядаються особливості взаємодії Індії та ЄС, бачення ролі один одного в постбіполярний період, взаємні інтереси та інститути і механізми, які забезпечують чи стають на заваді їхній реалізації, в тому числі, у сфері ядерного співробітництва.

Ключові слова: Індія, ЄС, США, Китай, ядерні угоди, стратегічне партнерство

The article overlooks the peculiarities of interaction between India and the EU as well as their comprehension of each other's role in the postbipolar period, their common interests, institutions and mechanisms providing for or impeding with their implementation, including those in the sphere of nuclear cooperation.

Key words: India, the EU, USA, China, nuclear agreements, strategic partnership

Актуальності набирає багаторівневий аналіз відносин між двома потенційними центрами сили у майбутній світосистемі – Індією та ЄС, з яких перший, будучи протягом тривалого часу складовою частиною компоненту другого, після здобуття незалежності зажив чималого дипломатичного та політичного успіху та спромігся побудувати рівноправні взаємовигідні відносини не лише з колишньою метрополією, але й наддержавним об'єднанням, до складу якого вона входить. Проведення згаданого аналізу і ставить собі на меті автор; виходячи із зазначеної мети дослідження, були сформульовані наступні завдання:

- охарактеризувати відносини між Індією та ЄС в сфері торгівлі та ядерної енергетики;
- з'ясувати вплив ЄС на геополітику Субконтиненту;
- виявити проблемні сторони співпраці сторін.

Задля реалізації поставленої автором мети та завдань використані теоретичні напрацювання з даної проблематики Р.Мохана, Р.К.Джейна, Р.Кумара, Ю.Бави, А.Капура, С.Сінгха та ряду інших, фактичний матеріал для аналізу предмету статті застосований з документів, розміщених на офіційних сайтах ЄС, Білого дому та уряду Індії.

Європейський Союз почав сприймати Індію серйозно лише після проведення ядерних випробувань в 1998р. – підписавши шість років потому Угоду щодо стратегічного партнерства. В роки ж холодної війни лише Радянський Союз рятував Індію від повної та нищівної ізоляції в межах ворожого трикутника Китай-Пакистан-США. Враховуючи цей історичний досвід, перед лицем стрімко зростаючої економічної та глобальної потужності Китаю, Індія потребує зміцнення зв'язків з усіма провідними країнами, здатними про-

* аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Галака С.П.

тистояти китайській загрозі з позиції сили – що й обумовлює європейський вектор в зовнішній політиці Республіки Індія: вона очікує, що ЄС має потенційну можливість зіграти в цьому важливу роль економічно та політично. Реалістичний підхід Нью-Делі до досягнення безпеки характеризується зусиллями щодо «керування асиметрією, а не подолання її, і формування багатостороннього стратегічного контексту на користь Індії» [1, с.43]. Індія розглядає значення відносин із ЄС по-перше, крізь призму сприйняття індійською елітою постійних регіональних зовнішніх загроз безпеці та прагнення утвердження в якості великої потуги 21 століття, не в останню чергу з огляду на спільний інтерес Брюсселю та Нью-Делі щодо створення симетричної мультиполярної міжнародної системи, а по-друге – в контексті протистояння ідеалістичного та реалістичного підходів, та продиктованих ними акцентів відповідно на *soft power* або на *hard power* у індійській зовнішній політиці. Проте аналітики стверджують, що хоча Нью-Делі розвиває нову модель стратегічного діалогу в політичній, економічній та військовій площині з ЄС та США, лише останнім вона відводить роль ключового фактора у власній зовнішній та безпековій політиці. Натомість ЄС не розглядається нею як важливий регіональний гравець всередині так званого стратегічного трикутника в Південній Азії здебільшого через відчутний брак спільних стратегічних інтересів.

Втім, якби саме торгівля була основним показником рівня розвитку відносин між країнами, ЄС був би чи не найважливішим партнером Індії. За показником двосторонньої торгівлі з Індією \$35 млрд. ще у 2004-2005 рр. ЄС залишив далеко позаду США(\$19,5 млрд.), Китай(\$16,7млрд. включно з Гонконгом), не кажучи вже про Японію(\$4,9 млрд.) та Росію(\$1,8 млрд.) [2]. Щоправда, критики вказують на відносне(хоча й дуже поступове та повільне) зменшення європейського економічного впливу в Азії загалом і в Індії зокрема та поступову переорієнтацію Індії на економічне співробітництво з новими індустриальними країнами Азії. Індійські аналітичні видання нерідко змальовують ЄС як могутній, але без малого жорсткий та експлуаторський економічний полюс, який здебільшого роздає пустопорожні обіцянки щодо лібералізації міжнародної торгівлі. Зокрема, індійські експортери потерпають від різноманітних нетарифних бар'єрів, покликаних захистити європейський ринок від конкуренції країн, що розвиваються [3, с.266-269]. Будучи невдоволеною Спільною Сільськогосподарською Політикою «Європейської фортеці», Індія доклала зусиль до створення G20 під час Саміту ВТО у Канкуні в 2003 р. з метою завадити цій політиці, що потому проявилось у жорстких переговорах в Женеві та Гонконгу, хоча сільськогосподарська продукція не є основною статтею торгівлі між Індією та ЄС. Також для Індії ЄС є поставником високих технологій: збройного обладнання, цивільних літаків, активно розвивається співробітництво щодо освоєння космічного простору між ІСРО та Європейською Космічною Агенцією(Індія регулярно використовує ракети Ariane для запуску супутників) [4]. Європейське джерело технологій є важливим для Індії, оскільки надає великі можливості диверсифікації постачання чутливих технологій та обладнання, що є життєво важливим для індійського економічного та стратегічного розвитку. Окрім загальновідомої конкуренції між Boeing та Airbus, такий проект, як європейська система супутникової навігації Galileo конкурує на індійському ринку із американським GPS та російським Glonass [4]. З 2000 р. між Індією та ЄС ведеться політичний діалог на високому рівні шляхом щорічних самітів, за результатами яких проводяться і бізнесові зустрічі. Таким чином, індоєвропейські взаємовідносини розширюються за широким спектром питань: від безпекового діалогу до міграції, від індустриальної політики до науки та технологій, від торгівлі до проблем навколишнього середовища.

Хоча оцінити справжній характер взаємин між Європою та Індією непросто - передовсім тому, що ЄС в реальності не є федерацією держав, яка «говорить одним голосом».

Держави-члени ЄС проводять власну дипломатичну політику, мають власні диппредставництва, торгові місії, департаменти з питань культури та програми наукової кооперації з Індією. Взаємозалежність між європейськими державами не достатня щоб гарантувати, що їхні відповідні двосторонні відносини з Індією не суперечитимуть загальноєвропейському політичному курсу та принципам. З індійської точки зору, їй потрібно плекати множинне партнерство – з ЄС як таким та з його 25 членами. Поширене переконання, що сутність ЄС осягнути непросто – типовий опис індійського науковця характеризує ЄС як «дивне створіння, яке важко зрозуміти. Це унікал, який наділений атрибутами держави, але це не держава [...] - це багатогранний актор» [5, с.180]. За словами одного із учасників від індійської сторони, який був присутній на всіх індоєвропейських самітах, які мали місце: «коли ми маємо справу із компанією, розташованою в Каліфорнії, її називають американською, а не каліфорнійською компанією. Але, наприклад, як редактор індійської газети я маю справу не з ЄС, а з окремими країнами [6, с.100]». Переговори з торгівельних питань проводяться здебільшого з Європейською Комісією, але що стосується питань безпеки та глобальних відносин – індійський прем'єр та відповідні міністерства мають справу здебільшого з ключовими європейськими країнами, оскільки саме вони визначають порядок денний G8 та дві з них є членами Ради Безпеки ООН. В публічних заявах індійські дипломати люблять повторювати, що «Європа є не лише природним економічним партнером Індії, але Індія розглядає ЄС як один із важливих стовпів світоустрою, який робить свій внесок у вироблення правил регулювання міжнародного порядку» [7, с.3], однак за зачиненими дверима у вирішенні ключових питань, не пов'язаних із торгівлею, віддають перевагу Лондону, Парижу та Берліну, аніж Брюсселю.

Попри те, що індійці високо оцінюють ЄС як «економічну та торговельну супердержаву», яка наростила чималі фінансові м'язи, його технологічну досконалість та унікальний успіх інтеграційних процесів, у геополітичній площині все інакше. Індійські політики вказують на європейську військову та стратегічну неспроможність та відносно послаблення європейського впливу на світову політику з огляду на те, що «ЄС не є ані гегемоном ані контр-балансиром для США» [5, с.190]. Індійські політики, дипломати та науковці збігаються в думці про те, що із розпадом біполярної системи вони очікували, що архітектура міжнародних відносин 21-го сторіччя триматиметься на трьох основних стовпах – США, ЄС та Азії(зокрема Китаї). Натомість, всупереч цим прогнозам реальність є такою, що ЄС не можна вважати важливим гравцем та впливовим фактором азійської системи безпеки. За умов нинішньої «гібридної» моно-мультиполярної системи міжнародних відносин, яку дехто з науковців воліє визнавати швидше за трансформаційний процес, в зовнішній політиці Індії нерувіанський ідеалізм поступився місцем реалполітик, яка детермінує нові відносини з єдиною супердержавою США.

Найбільш відомим індійським критиком ЄС є вчений Раджа Мохан, який любить оперувати положеннями неоконсервативного аналізу щодо «трансатлантичного розподілу» та цитувати працю Р.Кагана «Американський Марс проти Європейської Венери», замальовуючи європейське тлумачення міжнародних подій як «примітивний ідеалізм» та стверджуючи, що консервативно налаштовані американці праві у своєму переконанні, що «Європейський тріумф з приводу їхньої надзвичайної пост-модернної наддержавної конструкції насправді свідчить лише про те, що Континенту більше не загрожують внутрішні та зовнішні безпекові загрози і Європа ухиляється від розв'язання викликів, які мало помалу накопичуються» [8, с.75-76]. Тож європейці, «які порівняно зі своєю тривалою історією, повною невщухаючих воєн, стали занадто м'якими, навіть уявити собі не можуть, що значить мати таких сусідів, як Пакистан та Китай [6, с.103]».

Очевидно проте, що індійські високопосадовці не є настільки категоричними та прямолінійними ані в заявах, ані в проведенні політичного курсу. В цьому контексті цікавим буде порівняти угоди, підписані між Індією і ЄС та Індією і США. В обох випадках ці угоди започаткували новий рівень коопераційного процесу, який можна визначити як «стратегічне партнерство». 7 вересня 2005 р. в Нью-Делі ЄС та Індія за результатами шостого двостороннього саміту підписали План дій. Політична декларація, яка супроводжувала його прийняття, зобов'язувала обидві сторони «посиливати діалог та взаємодію як стратегічні партнери» [9]. Через півроку наприкінці візиту Дж. Буша до Нью-Делі Індія та США видали Спільну заяву, в якій йшлося про «просування стратегічного партнерства з метою протистояти глобальним викликам 21 сторіччя» [10].

Ці два документи містять чимало схожих положень в тому, що стосується дотримання спільних цінностей, підтримання плюралізму та різноманіття, просування демократії та прав людини в країнах третього світу, забезпечення економічного процвітання, торгівлі, інвестицій, захисту навколишнього середовища, боротьби з ВІЛ/СНІД, сприяння науковим дослідженням, науковому обміну та розвитку зв'язків між громадянськими суспільствами, боротьби з тероризмом тощо. Різняться ж вони в тому, що передбачають різну геополітичну перспективу. План дій Індії та ЄС схиляється до мультилатералізму: «Індія та ЄС переконані, що багатосторонній підхід, в якому провідна роль належатиме ООН, найкраще відповідає природі глобальних викликів». Це по суті співпадає із французькою та британською підтримкою індійських вимог щодо постійного членства у реформованій РБ ООН, американська ж адміністрація упускає це положення у Спільній заяві, оскільки Вашингтон наголошує на необхідності реформування всієї системи ООН перш ніж її керівного органу. З безпекових питань індоєвропейський документ підкреслює важливість миробудівництва, підтримки миру та пост-конфліктної відбудови. Індо-американське співробітництво у питаннях безпеки та оборони розвивається на якісно іншому рівні, оскільки США прагнуть бачити Індію як новий світовий центр сили включно із військовим виміром цього поняття. Ніщо не підкреслює кардинальну різницю між двома документами – та характером взаємин – краще, ніж ставлення до співробітництва в сфері ядерної енергетики. Під назвою «Роззброєння та нерозповсюдження ЗМЗ і безпековий діалог», ЄС та Індія підписали ні до чого не зобов'язуючу заяву: «Ми погоджуємося, що ефективні заходи з експортного контролю матеріалів подвійного призначення можуть зіграти важливу роль у запобіганні розповсюдженню, в той же час подібні заходи не повинні заважати міжнародній кооперації щодо матеріалів, обладнання та технологій для мирних цілей». З іншого боку, Спільна індо-американська заява від 2 березня 2005 р. «Задля енергетичної безпеки та чистого довкілля» відверто свідчила про готовність змінити існуючі правила гри в ядерній сфері і надала імпульсу підписанню історичної Об'єднаної угоди з ядерного співробітництва 18 липня 2005 р. – через місяць після «провалу» проекту європейської Конституційної угоди під час референдуму у Нідерландах та Франції. Очевидно, що європейські проекти контрастують із американською рішучістю сприяти посиленню глобальних позицій Індії. Вашингтон готовий розвивати привілейовані відносини з Індією, які визначатимуть майбутнє Азії в глобальному геополітичному ландшафті: американська «велика стратегія» віднині інкорпорує Індію як визнаного партнера «великої Азійської шахівниці», який водночас буде одним з ключових елементів світопорядку, який оформиться близько 2020-2030 рр.

Американський уряд хоча й не проводив консультацій з ЄС напередодні ухвалення Угоди з Індією, але інформував ключові європейські країни з цього приводу постфактум – не стільки тому, що 25 країн-членів ЄС становлять більше половини Групи Ядерних По-

ставників, скільки з причини їхньої безпосередньої зацікавленості в цій угоді. Великобританія та Франція підтримали Угоду. Приклад Франції із зазначеного приводу загалом є досить цікавим для розуміння реальної можливості країн ЄС приймати значущі, «переломні» для міжнародних відносин рішення. Зокрема річ у тому, що Франція та Індія обговорювали необхідність співробітництва в сфері цивільної ядерної енергетики з моменту започаткування між ними стратегічного діалогу у 1998 р. і навіть створили Спільну комісію з ядерної енергетики у 2002 р. [4], але змогли реалізувати свої амбітні плани лише після ухвалення індо-американської Угоди. В ядерній сфері Індія також в 2005 р. приєдналася до проекту запуску Міжнародного експериментального ядерного реактора, що будуватиметься на території Франції. Фінансування 50% з 10 мільярдного бюджету проекту взяло на себе ЄС [11].

Підводячи підсумки зазначимо, що різниця, безумовно, не стільки в сприйнятті Індії країнами ЄС як менш значущого актора порівняно із аналогічними американськими світоглядними концептами, а у самій природі Спільної Оборонної та Зовнішньої політики ЄС, оскільки ЄС не має чітко та однозначно визначеної «великої стратегії» подібної американській. По-перше, ЄС не готовий до різких змін свого курсу з чутливих питань з очевидних причин: допоки не буде прийнята Європейська Конституція, виконавча влада ЄС може лише слідувати консенсусу, якого не існує, скажімо, з приводу співпраці з Індією в питанні цивільної ядерної енергії. По-друге, це не стане на заваді для тих країн-членів ЄС, які прагнуть повномасштабного співробітництва з Індією, за умов, коли міжнародні правила процедури було переглянуто. По-третє, жоден член ЄС не є наразі достатньо впливовим для того, щоб одноосібно змінювати ці правила. Лише США можуть ініціювати подібні зміни, хоча США також потребують для цього підтримки країн-членів ГЯП.

До того ж слід зважати на те, що на відміну від США, які прагнуть посилити власну військову присутність у Східній Азії, мають життєвоважливі геополітичні інтереси в усіх регіонах земної кулі і обрали Індію на роль контр-балансира в Азії, ЄС не має жодного прямого геополітичного інтересу у Південній та Східній Азії і стримування зростаючої потужності Китаю не є для нього першочерговим безпековим питанням. ЄС та Китай контролюють кожний своє «близьке зарубіжжя», їхні сфери впливу не співпадають, що відповідно зменшує конфліктний потенціал [12, с.1].

Безумовно, не зовсім коректно аналізувати відносини між Індією та ЄС в постійній прив'язці до США, слід дещо відійти від діалектики простої дихотомії ЄС vs. США чи soft power vs. hard power, хоча подібні аналогії є цілком природними. Індія, з іншого боку, все ще є країною, яка розвивається. Її статус повільно зміцнюється, але процес перетворення її на глобальну потугу ще тільки розпочався. За показниками ВВП, військової спроможності чи дипломатичного впливу Китай впевнено переважає. Цей амбівалентний статус частково пояснює чому Нью-Делі може бути нетерплячим по відношенню до ЄС, якого вважає більш зацікавленим у розвитку відносин з недемократичним Китаєм, аніж з демократичною Індією, і чому американська конкретика в діях є набагато більш сприяє інтересам Індії в плані становлення в якості глобального гравця, аніж довгі європейські декламації. Як пише Р.Кумар: «Індія не розглядає багатополарність як засіб стримування домінування американської hard power, оскільки США надзвичайно допомагають нам зайняти своє місце у світі, керованому hard power» [13, с.46].

Серйозною проблемою є відсутність ефективних інституцій, запропонованих у Конституційному договорі 2005р., які б забезпечували швидке прийняття рішень та проведення більш суттєвої зовнішньої та оборонної політики. Це пояснює, чому зовнішня політика ЄС є набагато більш ефективною на макрорегіональному, аніж глобальному рівні

або ж через механізм європейської участі у НАТО чи участі країн-членів ЄС у операціях під егідою ООН. І проблему не буде розв'язано допоки ключові питання зовнішньої та оборонної політики ЄС прийматимуться консенсусом, а не кваліфікованою більшістю. Небажання індійських аналітиків вести відвертий безпековий діалог із ЄС та недостатнє усвідомлення останнім проблем та імперативів, що визначають зовнішню політику Індії, як скажімо, з приводу розглянутого нами ядерного питання не в останню чергу, окрім природних розходжень у поглядах країн-членів ЄС та їхніх громадян, визначається саме інституційною слабкістю та складністю системи управління ЄС. Як прямо заявляє один із провідних індійських експертів з європейських питань: «ЄС не має стратегічного бачення чи перспектив, таких як у США, з приводу того, яких відносин з Індією він насправді прагне» [14, с.8].

Проте, мабуть, недооцінювати значення ЄС для Індії також не варто. По-перше, обидві державні формації мають дещо схожі параметри (25 держав у ЄС та 28 штатів Індії та велика кількість мов), хоча утворилися внаслідок протилежних процесів: Індія самовизначилася як Союз штатів із центральним урядом та центральним парламентом, більш впливовими, ніж суб'єкти-компоненти, тоді як європейські держави, кожна зі своєю довгою історичною спадщиною, вирішили створити союз, пожертвувавши частиною суверенітету. Цей досвід може бути цікавим для Індії, яка розпочала своє існування в 1947 р. як компактна унітарна система, а нині просувається до більшої автономії своїх штатів. По-друге, європейські практичні надбання щодо врегулювання міждержавних конфліктів між сусідніми державами на основі спільної економічної ідеї можуть бути використані для стимулювання інтеграційних процесів в межах СААРК - цінним тут є також те, що модель ЄС вимагає від країн не лише відповідності економічним критеріям, але й демократичних перетворень.

Але реальною задачею, певно, є усвідомлення того, якого типу державою Індія прагне бути після повного розквіту і становлення як результату реалізації свого державного потенціалу. На сучасній перехідній стадії США можуть запропонувати Індії більше, аніж ЄС. По-перше, США мають по-справжньому глобальне стратегічне бачення на майбутні десятиліття. По-друге, Вашингтон готовий змінювати традиційні моделі, успадковані від холодної війни, і ця нова політика може задовольнити Індію, яка перебуває в стані фрустрації з приводу свого теперішнього статус-кво. По-третє, США здатні діяти. Проте слід зважати і на те, що зближення між Делі та Вашингтоном ще не означає автоматично що Індія, яка має за плечима три віки гіркого колоніального досвіду та чітке усвідомлення ще з часів Махабхарати скороминушості дружби та ворожнечі в міжнародному контексті за умов збереження константи національних інтересів, «зберігатиме всі яйця в одній корзині» [15, с.278, с.283].

Також доцільно дещо відступити від занурення в поточні зовнішньополітичні трансформації та оцінити їх перспективу крізь призму більш фундаментальних структурних параметрів, які свідчать про те, що актуальність дебатів *soft power vs. hard power* відходить у минуле. Звичайно, наразі ЄС є більш схильним до використання *soft* замість *hard power*, з огляду на те, що його держави-члени та більшість громадян не схильні до нарощування бюджетних витрат та проактивної глобальної інтервенціоналістської політики, але ЄС ще знаходиться на стадії формування. Сама ж Індія не виключає *soft power* зі свого порядку денного, адже вона відома в світі не тільки завдяки своїм військовим, політичним, ядерним та інформаційним технологіям: індійські письменники, режисери, художники, інтелектуальна та індустріальна еліта і представники індійської діаспори зробили свій внесок у перетворення Індії з *developing* на *emerging country*, що відзначає і колишній індійський

Радник з безпекових питань М.К.Нараян: «Імперія мусонів була побудована завдяки торгівлі, подорожам та потоку ідей» [16]. З іншого боку, хоча в Індії спостерігається відродження інтересу до реалполітик та прагнення утвердження міжнародного статусу в якості глобальної потуги, правляча верхівка лишається зваженою та збалансованою в своїх діях. Той же таки реалізм вимагає від індійської зовнішньої політики дотримуватись відкритого мультивекторного курсу.

Література

1. A. Kapur, *India – From Regional to World Power*// Oxon: Routledge, 2006
2. Government of India, *Economic Survey 2005-2006, Statistical tables, 74-A&74-B*
3. S.K.Bhattacharya, *Non-Tariff Barriers, Indo-EU Trade and the WTO* in R.K. Jain, H.Elsenhans (eds.), *India, the European Union and the WTO*// New Delhi, Radiant Publishers, 2006
4. R.K.Jain, *India and the European Union. Building a Strategic Relationship*// Radiant Publishers, New Delhi, 2007, chapter 4
5. U.S.Bava, *India and EU*, in N.S.Sisodia and C.U.Bhaskar(eds.), *Emerging India: Security and Foreign Policy Perspectives*// New Delhi: Institute for Defence Studies and Analyses, 2005
6. Daniel Novotný, *The EU's Place in India's Foreign and Security Policy*// *External Affairs Review*, July 2011, P.100
7. Sujatha Singh, *Joint Secretary Europe, Ministry of External Affairs, Government of India. Introduction to the Seminar on the European Union – Why it matters to India*// British High Commission, Delhi Policy Group and EU Delegation in India, New Delhi, 2006
8. C.Raja Mohan, *Crossing the Rubicon. The Shaping of India's New Foreign Policy*// Viking, New Delhi, 2003
9. E.U.-India Joint Action Plan. EU code: 05_jap_060905.pdf; Political Declaration on the EU-India Strategic Partnership. EU code: 05_pol_dec_070905.pdf
10. The White House. Office of the Press Secretary: *U.S.-India Joint Statement. 2 March 2006*
11. Nuclear Fusion. ITER settles in Cadarache, RTD Info.Magazine on European Research: www.ec.europa.eu/research/rtdinfo/49/print_article_4091_en.html; www.iter.org
12. D.Gros, *The EU and the Rise of China*// *European Security Forum Working Paper №30*, 2008
13. R.Kumar, *The European Union – Why it Matters to India. Paper presented at the seminar 'India and the European Union', 23-24 March 2006, New Delhi, 2006*
14. R.K. Jain, *India and the European Union. The Parameters and Potential of Strategic Partnership. Paper presented at the seminar 'India and the European Union', New Delhi, 23-24 March 2006*
15. C. Raja Mohan, *Impossible Allies. Nuclear India, United States and the Global Order*// India Research Press, New Delhi, 2006
16. M.K.Narayan, *Asia's Global Foreign Policy and Security Interest. Speech at the 42-th Munich Conference on Security Policy, 5, February, 2006*